

CHET TILI TA'LIMIDA AUTENTIK MATNLARDAN FOYDALANISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI VA PRODUKTIV KO'NIKMALAR SHAKLLANISHIGA TA'SIRI

Barno Shukurullayeva Bakhtiyor kizi,

3rd course doctorate (PhD) student of Gulistan State University

barnoshukurullayeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tili ta'limida autentik matnlarning lingvodidaktik mohiyati, ularning tasnifi va produktiv nutq ko'nikmalarini shakllantirish jarayonidagi roli ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Autentik matnlarning ta'limiy salohiyati zamonaviy lingvodidaktika, kommunikativ yondashuv va matn lingvistikasi nazariyalari asosida o'rganiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, autentik materiallar o'quvchilarda til shakllarini real nutq kontekstida o'zlashtirish imkonini beradi va yozma hamda og'zaki ifoda ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: autentik matnlar, lingvodidaktika, produktiv ko'nikmalar, kommunikativ yondashuv, chet tili ta'limi, matn lingvistikasi, yozma nutq, og'zaki nutq.

Аннотация. В данной статье анализируются лингводидактические основы использования аутентичных текстов в обучении иностранному языку, их классификация и роль в формировании продуктивных речевых навыков. Образовательный потенциал аутентичных текстов рассматривается с позиций современной лингводидактики, коммуникативного подхода и теории лингвистики текста. Анализ литературы показывает, что аутентичные материалы позволяют учащимся усваивать языковые формы в реальном речевом контексте и значительно развивают навыки письменного и устного выражения.

Ключевые слова: аутентичные тексты, лингводидактика, продуктивные навыки, коммуникативный подход, обучение иностранному языку, лингвистика текста, письменная речь, устная речь.

Abstract. This article scientifically analyses the linguo didactic nature of authentic texts in foreign language teaching, their classification, and their role in the formation of productive speech skills. The educational potential of authentic materials is examined through the frameworks of contemporary linguo-didactics, the communicative approach, and text linguistics theory. The literature review demonstrates that authentic materials allow learners to acquire linguistic forms in real speech contexts and substantially develop both written and oral productive competencies.

Keywords: authentic texts, linguo-didactics, productive skills, communicative approach, foreign language teaching, text linguistics, written speech, oral speech.

Kirish. Chet tili ta'limida til o'rgatishning samarali metodlarini izlash hamisha dolzarb masala bo'lib kelgan. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida kommunikativ yondashuvning (communicative language teaching) keng tarqalishi o'quv jarayonida sun'iy tarzda tuzilgan darslik matnlaridan tabiiy, hayotiy va real nutq namunalarini aks ettiruvchi materiallarga o'tishni taqozo etdi. Aynan shu kontekstda autentik matnlar tushunchasi lingvodidaktika fanining markaziy kategoriyalaridan biriga aylandi. Autentik matn deganda ona tili sohiblari tomonidan o'quv maqsadlarini ko'zlamasdan, kommunikativ zarurat asosida yaratilgan va keyinchalik ta'lim jarayoniga moslashtirilmasdan kiritilgan har qanday yozma yoki og'zaki nutq mahsuli tushuniladi [1]. Bu ta'rif ilk bor D. Nunan tomonidan konseptualashtirilgan bo'lib, u autentiklikni nafaqat matnning kelib chiqishi, balki uni qabul qiluvchi auditoriya bilan munosabati nuqtai

nazaridan ham ko‘rib chiqishni taklif etgan [2]. Hozirgi kunda autentik materiallar sifatida gazeta va jurnal maqolalari, badiiy adabiyot parchalari, videoroliklar, podkastlar, rasmiy hujjatlar, reklama matnlari va ijtimoiy tarmoqlardagi mazmunlar ko‘rib chiqilmoqda. Ushbu materiallar ta‘limda qo‘llanilishi bilan bog‘liq masala nafaqat metodologik, balki lingvodidaktik va psixolingvistik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Produktiv ko‘nikmalar, ya‘ni og‘zaki nutq (speaking) va yozma nutq (writing) ko‘nikmalari, zamonaviy til ta‘limining eng muhim natijalari sifatida qaraladi. Ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish reseptiv ko‘nikmalarga nisbatan ancha murakkab jarayon bo‘lib, u nafaqat grammatik va leksik tizimni o‘zlashtirishni, balki ijtimoiy-madaniy me‘yorlarni, janr konvensiyalarini va nutqiy strategiyalarni idrok etishni ham talab qiladi [3]. Shu nuqtai nazardan, autentik matnlar nafaqat til shakllarining namunasi, balki madaniy va diskursiv bilimlar manbai sifatida ham alohida o‘rin tutadi. Mazkur maqolaning maqsadi autentik matnlarning lingvodidaktik asoslarini nazariy jihatdan tadqiq qilish va ularning produktiv ko‘nikmalar shakllanishiga ta‘sirini adabiyotlar tahlili hamda shaxsiy ilmiy tahlil orqali asoslashdan iborat.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologiyasi sifatida mavzu bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish va lingvodidaktik, psixolingvistik hamda matn lingvistikasi sohasidagi nazariy konsepsiyalarni interpretatsiya qilish tanlandi. Lingvodidaktika fan sifatida til va ta‘lim o‘rtasidagi munosabatni o‘rganadi hamda tilni o‘qitish va o‘rganish jarayonlarini lingvistik qonuniyatlar asosida tavsiflaydi. G. V. Kolshanskiy ta‘kidlaganidek, til ta‘limining asosiy maqsadi kommunikativ vakolat, ya‘ni real muloqot sharoitlarida til vositalaridan samarali foydalana olish qobiliyatini shakllantirishdan iborat [4]. Ushbu maqsadga erishishda o‘quv materiali muhim vositachi rol o‘ynaydi va material qanchalik tabiiy hamda real nutq amaliyotini aks ettirsa, ta‘lim jarayoni shunchalik samarali bo‘ladi, degan g‘oya zamonaviy metodologiyaning o‘zagini tashkil etadi.

Xorijiy adabiyotda autentik materiallar masalasi juda keng o‘rganilgan. S. Krashenning “i+1” gipotezasi autentik matnlarni qo‘llashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Unga ko‘ra, tilni o‘rganuvchi o‘z hozirgi darajasidan biroz yuqoriroq bo‘lgan, ya‘ni tushunarli, ammo biroz murakkab input materiallarini qabul qilganda eng samarali o‘zlashtirishga erishiladi [5]. Autentik matnlar, tabiatiga ko‘ra, ana shunday tartibsiz, ammo boylikka to‘la lingvistik muhitni taqdim etadi va o‘quvchini real nutq qiyinchilari bilan yuzlashtiradi. Bu esa passiv bilimlarni faollashtirish va ularni produktiv foydalanishga yo‘naltirish imkonini beradi.

Rus tilshunosligida matn nazariyasi va uning ta‘limdagi o‘rni ham chuqur tadqiq etilgan. I. R. Galperin matnni yaxlit kommunikativ birlik sifatida ta‘riflab, uning ichki kohezivasi va kogerentligi muhim lingvistik xususiyatlar ekanligini ko‘rsatgan [6]. Ushbu yondashuv autentik matnlarni o‘quv maqsadlarida ishlatishda amaliy jihatdan juda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki janr jihatidan mukammal autentik matnlar o‘quvchilarga matn

qurish, gaplarni bog'lash va fikrni mantiqiy tarzda rivojlantirish namunalarini bevosita ko'rsatadi. O'zbek lingvodidaktikasida esa E. Begmatovning tilni o'qitish va o'rganishdagi matnga asoslangan yondashuvi bo'yicha ishlari mavjud bo'lib, ularda matnning ta'limiy salohiyati alohida ta'kidlab o'tilgan [7].

Produktiv ko'nikmalar sohasida M. Swainning "tushunarli chiqish" (comprehensible output) nazariyasi alohida diqqatga sazovordir. Swain ta'kidlashicha, faqat kiruvchi ma'lumotlar (input) yetarli emas; tilni o'rganuvchi o'zi ham til vositasida fikr ifodalashga majbur bo'lganda, ya'ni "output" holatida bo'lganda, tilni yanada chuqurroq o'zlashtirishga erishadi [8]. Autentik matnlar ana shu jarayonning dastlabki bosqichi sifatida ishlaydi: o'quvchi autentik matnda qo'llaniladigan diskursiv strategiyalar, leksik birlikmalar (collocations), janr me'yorlari va nutqiy formulalarni passiv tarzda idrok etadi, keyinchalik esa o'z nutqida va yozma ishlarida ularni qayta ishlab, faollashtirib qo'llaydi. Bu mexanizm, ayniqsa, professional va akademik maqsadlar uchun til o'rganuvchilar uchun muhimdir.

Autentik materiallarning tasnifi masalasida adabiyotlarda turlicha yondashuvlar mavjud. B. Tomlinson autentik matnlarni funksional jihatdan tasniflab, ularni informativ (yangiliklar, ilmiy maqolalar), ekspressiv (badiiy adabiyot, she'riyat), instruksional (yo'riqnomalar, qo'llanmalar) va interaktiv (dialog, muzokaralar) turlarga ajratgan [9]. Ushbu tasnif o'quv maqsadlariga qarab material tanlashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv va ekspressiv autentik matnlar ko'proq foyda beradi, yozma nutq uchun esa informativ va instruksional matnlar samaraliroq bo'lishi mumkin.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, autentik matnlar lingvodidaktik jihatdan bir necha asosiy mexanizmlar orqali produktiv ko'nikmalar shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Birinchi va eng muhim mexanizm leksik-frazeologik kompetensiyani oshirishdir. Sun'iy darslik matnlaridan farqli o'laroq, autentik matnlar tilning jonli, hozirgi holati bo'yicha o'rganuvchiga yangi leksik qatlamlar, kollokatsiyadagi so'zlar va idiomatik iboralarni tabiiy kontekstda taqdim etadi [5]. O'quvchi so'z ma'nosini ajratib o'rganmaydi, balki uning qo'llanilish muhitini ham bir vaqtda o'zlashtiradi. Bu esa keyinchalik o'z nutqida ushbu so'z va iboralarni to'g'ri qo'llash ehtimolini sezilarli oshiradi.

Ikkinchi mexanizm janr va diskurs modellarini egallash bilan bog'liq. Turli kommunikativ vaziyatlar uchun mos keladigan janrlarning tizimli tadqiqi tilshunoslikda janr nazariyasi deb ataladi [6]. Har bir janrning o'z strukturasi, leksik xususiyatlari, uslubiy belgilari va kommunikativ maqsadi mavjud. Masalan, gazeta maqolasi, rasmiy xat va ilmiy annotatsiya bir-biridan keskin farq qiluvchi janrlardir. Agar o'quvchi autentik matnlar asosida bu janrlarning namunalarini ko'rsa va tahlil qilsa, u o'z yozma ishlarini ham ushbu janr me'yorlariga muvofiq qurishni o'rganadi. Bu holat, ayniqsa, akademik

yoki kasbiy til kompetensiyasini shakllantirish uchun juda muhim bo'lib, nazariy darsliklarda ushbu nozik farqlar ko'pincha yetarlicha aks ettirilmaydi.

Uchinchi muhim jihat madaniy kompetensiyaning shakllanishidir. Til nafaqat muloqot vositasi, balki madaniyat ombori hamdir. Autentik matnlar, ayniqsa, ommaviy axborot vositalari va badiiy adabiyot namunalari, o'quvchiga til tashuvchilari madaniyatining qadriyatlarini, hayot tarzlari, muloqot etiketlari va ijtimoiy me'yorlari haqida ma'lumot beradi. Madaniy bilim va til bilimining uyg'unlashuvi lingvomadaniy kompetensiya konsepsiyasida aks ettirilgan bo'lib, bu kompetensiya produktiv ko'nikmalarni yanada tabiiy va kommunikativ jihatdan mos tarzda amalga oshirish imkonini beradi [4]. Til o'rganuvchi ona tili vakili sifatida muloqot qilishi uchun u faqat grammatika va lug'atni emas, balki madaniy kontekstni ham tushunishi zarur.

To'rtinchi mexanizm grammatik shakllarni kontekstli o'zlashtirishdir. Klassik metodologiyada grammatika alohida, izolatsiyalangan holda, qoidalar va mashqlar orqali o'qitilgan. Kommunikativ yondashuv esa grammatik shakllar kontekstda, ma'no va maqsad bilan birga o'rganilganda yanada mustahkam o'zlashtirilishini ko'rsatdi [3]. Autentik matnlar ana shu kontekstni tabiiy tarzda taqdim etadi. Masalan, ingliz tilida *past perfect* zamonini alohida qoidalar orqali o'rganish va uni tarixiy hikoya janridagi autentik matn misolida kuzatish samarasi bir xil emas: ikkinchi holda o'quvchi grammatik shakl qachon, nima uchun va qanday ma'noda qo'llanilishini semantik hamda pragmatik darajada tushunadi.

Produktiv ko'nikmalar, ayniqsa yozma nutq sohasida, autentik matnlar bilan ishlash jarayonida taqlid va transformatsiya mexanizmlari orqali rivojlanadi. I. A. Zimnyaya ta'kidlaganidek, yozma nutq ko'nikmasini shakllantirish o'qish va tinglash ko'nikmalaridan to'g'ridan-to'g'ri ta'sir oladi: o'quvchi qanchalik ko'p sifatli matn o'qisa va tahlil qilsa, uning yozma nutqi shunchalik strukturaviy va leksik jihatdan boyroq bo'ladi [10]. Bu bog'liqlik "input-output" munosabati sifatida ta'riflansa ham, uning lingvodidaktik mexanizmi ancha murakkab: o'quvchi nafaqat til shakllarini, balki fikrni ifodalash strategiyalarini ham, ya'ni qanday boshlanadi, qanday rivojlantiriladi va qanday yakunlanadi degan savollarning javobini ham autentik matndan o'rganadi. Og'zaki nutq ko'nikmalari uchun esa multimodal autentik materiallar, xususan, video va audio matnlar taqlid orqali talaffuz, intonatsiya va nutq ritmi kabi prosodik komponentlarni o'zlashtirishga imkon beradi.

Biroq autentik matnlardan foydalanishda bir qator pedagogik muammolar ham mavjud. Birinchidan, murakkablik darajasini o'quvchining hozirgi til kompetensiyasiga moslashtirish masalasi doimo dolzarb bo'lib qoladi. Haddan tashqari qiyin autentik matn o'quvchida tushunilmaslik sababli frustratsiya holatini keltirib chiqarishi va motivatsiyaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin [2]. Shuning uchun pedagoglardan autentik materiallarni tanlashda va ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishda yuqori darajada metodologik mahorat talab etiladi. Ikkinchidan, barcha til ko'nikmalarini bir vaqtda rivojlantirish uchun

faqat autentik matnlarning o'zi yetarli emasligini ham e'tirof etish zarur. Ular grammatik tizimning tushuntirilishi va mustahkamlanishiga oid an'anaviy yondashuvlar bilan uyg'unlikda qo'llanilganda eng katta samara beradi. Uchinchidan, o'quv muhitidagi madaniy farqlar autentik matnlarni qabul qilishga to'siq bo'lishi mumkin: Markaziy Osiyo kontekstida, jumladan O'zbekistonda, o'quvchilar ingliz yoki boshqa xorijiy til muhitidan uzoqda bo'lganliklari sababli autentik matn bilan muloqot ko'pincha sun'iy sharoitda kechadi va real kommunikativ ehtiyojdan ajralgan holda amalga oshiriladi. Ushbu muammoni bartaraf etishda o'quv vazifalarini o'quvchining real hayoti va ehtiyojlari bilan bog'laydigan, ya'ni tapasklarni hayotga yaqin kontekstda beriladigan autentik yoki kvaziautentik topshiriqlar orqali eritish mumkin [9].

Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, autentik matnlar bilan ishlash nafaqat individual, balki ijtimoiy o'rganish jarayoni sifatida ham qaralishi mumkin. Vygotskiy ta'limotiga asoslangan sotsiokonstruktivistik yondashuv nuqtai nazaridan, o'quvchilar guruhda autentik matnni muhokama qilish, tahlil qilish va unga javob tariqasida o'z matnlarini yaratish jarayonida bir-biridan o'rganadi va "proksimal rivojlanish zonasi"da faoliyat yuritishadi.

Xulosa. Autentik matnlardan chet tili ta'limida foydalanishning lingvodidaktik asoslari kommunikativ yondashuv, matn lingvistikasi, psixolingvistika va janr nazariyasi bilan bevosita bog'liq. Adabiyotlar tahlili ko'rsatganidek, autentik matnlar o'quvchilarga tilni jonli, ijtimoiy-madaniy kontekstda o'zlashtirishga imkon beradi va bu esa produktiv ko'nikmalar, ya'ni yozma va og'zaki nutq ko'nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Leksik boylik, janr va diskurs modellarini egallash, madaniy kompetensiya, grammatik shakllarni kontekstli o'zlashtirish hamda fikrni ifodalash strategiyalarini taqlid orqali o'rganish autentik matnlarning produktiv ko'nikmalar rivojiga ta'sir mexanizmlari sifatida aniqlanadi. Shu bilan birga, autentik materiallarni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish uchun pedagogdan material murakkabligini to'g'ri moslashtirishni, an'anaviy va innovatsion metodlarni uyg'unlashtirishni va madaniy kontekst masalasini hisobga olishni talab etadi. Kelgusi tadqiqotlarda autentik matnlar asosida yaratilgan o'quv materiallarning turli til darajalari va o'quv muhitlari uchun lingvodidaktik modellari ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Nunan D. Designing Tasks for the Communicative Classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. 211 b.
2. Nunan D. Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers. London: Prentice Hall, 1991. 264 b.
3. Littlewood W. Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 108 b.
4. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка. М.: Наука, 1984. 174 б.
5. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982. 202 b.
6. Гальперин И. П. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 139 б.

7. Begmatov E., Rasulov R. O'zbek tili uslubiyati. Toshkent: O'qituvchi, 1995. 240 b.
8. Swain M. Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development // Input in Second Language Acquisition / Ed. by S. Gass, C. Madden. Rowley: Newbury House, 1985. B. 235–253.
9. Tomlinson B. Developing Materials for Language Teaching. London: Continuum, 2003. 448 b.
10. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе. М.: Просвещение, 1991. 222 б.

